

УДК 821.111(73)-312.9.09

**ОЛЕНА КРАВЕЦЬ,
ВІКТОРІЯ АНТОНОВА***(Харків)***СКАНДИНАВСЬКИЙ МІФОЛОГІЧНИЙ СВІТ
У СУЧАСНІЙ АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ
ФЕНТЕЗІ**

Статтю присвячено вивченню концептуальних ознак сучасної англо-американської літератури фентезі. Однією з домінантних ознак феномену фентезі є інтермедіальність, завдяки чому саме література фентезі стала підґрунтям для розвитку багатьох культурних феноменів. Доведено, що твори літератури фентезі також виявляють риси, подібні до неоміфологічних текстів, що надає підстави визначати в них різні «моделі світу», структурно подібні до міфів, і досліджувати тексти означеного «метажанру» як форми міфотворчості.

Ключові слова: скандинавська міфологія, англо-американська література фентезі, художній час, художній простір, персонаж, мотив.

Література фентезі в англо-американському словесному мистецтві останнім часом набуває особливої значущості. Однією з домінантних ознак феномену фентезі є інтермедіальність, завдяки чому саме фентезі стало підґрунтям для розвитку багатьох культурних феноменів і навіть науки. Вітчизняні дослідники виявляють зв'язок фентезі з візуальним мистецтвом, музикою (зокрема, музичний екфрасис у фентезі, саундтреки до екранізацій тощо), театральним дискурсом (О. Бойчук, В. Іваненко, Є. Канчура, Н. Овчаренко, Т. Рязанцева, Т. Свербілова, О. Тихомирова). Відповідно, етимологія і визначення жанрової природи фентезі є предметом наукових дискусій.

Дослідники пропонують різні визначення цього феномену: жанр, метажанр, модальність, художній напрям (С. Беліков, Г. Гуревич, О. Задорожна, О. Леоненко, Д. Савицька), пов'язують його походження з розвитком жанру фантастики, вважаючи фентезі похідним, тобто «жанровим різновидом фантастики» (Ю. Ковалів, Є. Ковтун, О. Леоненко).

Зростанню популярності літератури фентезі на сьогодні також сприяють розвиток інформаційних технологій, вплив масової літератури і поширення попиту кіноіндустрії на сюжети означеного «метажанру», де перевага надається інтризі та сюжетній динаміці. Тож література фентезі актуалізує міфологічне, сакральне знання про всесвіт, однак подається воно у полегшеній для сприйняття розважальній формі.

Твори літератури фентезі виявляють риси, подібні до неоміфологічних текстів, що надає підстави вітчизняним і зарубіжним літературознавцям визначати в них різні «моделі світу», структурно подібні до міфів, й аналізувати тексти означеного «метажанру» як форми міфотворчості (Н. Криницька, О. Чернявська, Т. Чернишова, Р. Джексон та ін.). Усі зазначені фактори зумовлюють актуальність дослідження. Мета статті – виявити неоміфологічні риси в англо-американській літературі фентезі.

Становлення фентезі як метажанру відбувається на межі ХІХ–ХХ ст. Засновниками літератури фентезі вважають Р. Говарда («Конан», 1932), творчість якого вплинула на письменника і «теоретика» літератури фентезі – Дж. Р. Р. Толкіна. Дослідники (В. Єшкілев, Ю. Ковалів, А. Невядовський) відокремлюють різновиди фентезі за тематичним принципом: героїчне (У. Морріс, Р. Говард, Е. Берроуз, Е. Плакетт, А. Нортон), магії та чарівництва (Дж. Р. Р. Толкін, У. Ле Гуїн), наукове, філософське, політичне, готичне (М. Пік, С. Кінг), християнське (Г. Макдоналд, Ч. Кінгслі, Г. К. Честертон, К. С. Льюїс).

Основним джерелом для сюжетів літератури фентезі, як відзначають дослідники, були французька «фейна» казка, скандинавський і кельтський фольклор. Письменники звертаються до етнічного й національного коріння, оскільки, на слухну думку Є. Мелетинського й А. Гуревича, образ світу, вироблений думкою народів Північної Європи, у багато чому залежав від образу їхнього життя [6]. Давні скандинави жили у складних умовах ще зовсім не освоєної природи, що поставала в їхній уяві як населена ворожими силами. Тож центром їхнього повсякденного буття

був відособлений сільський двір, відповідно, і світобудова уявлялась та моделювалась у вигляді системи подібних помешкань. Зокрема, міфологічний складник «Старшої Едди», відомої поетичної збірки доби Середньовіччя, відображає уявлення давніх скандинавів про створення Всесвіту.

Давні скандинави уявляли світ у вигляді Світового дерева – ясеня Ігдрасиль, зі структурою якого співвідносились усі три світові сфери. Таким чином, давньоскандинавська космогонія поділяла Всесвіт на протиставлені одна одній сфери. Асгард, тобто «горішня», «небесна» сфера, уявлялась помешканням богів. Мідгард («садиба, розташована посередині»), тобто «світ» людей, який протистояв Утгарду («тому, що знаходився за межею, за садибою»), тобто сфері потойбіччя й хаосу. Тож «земна» сфера, «світ» людей, була оточена хтонічними чудовиськами, велетнями і карликами, які постійно погрожували світу культури. Міфологічний образ Світового дерева та його еквівалентів зустрічається в романах Н. Геймана «Американські боги», Дж. Р. Р. Толкіна «Володар перснів», У. Ле Гуїн «Найдальший берег», «Планета вигнання», «Тлумачення», діалогії Д. Лессінг «Маара і Данн», «Повість про генерала Данна, дочку Маари, Гріота та сніжного пса».

У творах фентезі автори часто звертаються до міфів, відповідно в цих текстах виявляються різні форми міфологізації, характерні для неоміфологічної літератури загалом. Письменники фентезі сполучають художнє осмислення сучасних реалій зі зверненням до міфологічних структур і елементів, використовуючи різні форми введення міфологічного матеріалу до своїх текстів. Митці прямо або опосередковано вдаються до переосмислення міфологічних сюжетів, образів, звертаючись як до експліцитних форм (відкриті інтексти, окремі паралельні міфологічні сюжети й образи), так і форм імпліцитних (міфомаркери розчинено в сюжетах у цілому, система міфологічних мотивів, магічна атрибутика тощо). Причому така художня актуалізація міфу передбачає його трансформацію і набуття додаткової семантики.

Дослідники Є. Мелетинський, А. Гуревич [6] зазначають, що в багатьох творах фентезі міфи постають основою літературних текстів, що надає підстави літературознавцям визначати такі твори як «міфоцентричні». Вітчизняна дослідниця Н. Криницька, вивчаючи творчість відомої американської письменниці У. Ле Гуїн, звертає увагу на те, що авторка відокремила фентезі в «чистому вигляді» від наукової фантастики (НФ), написавши «Чарівника Земномор'я» і згодом «Ліву руку темряви». «Намагаючись уникнути термінів «наукова фантастика» і «фентезі», Ле Гуїн іноді вживає замість першого поняття «мисленнєвий експеримент» (a thought-experiment), а замість другого – «психоміф» (a psychomyth). НФ, на погляд письменниці, орієнтується на об'єкт, на зовнішній світ (the Outer Lands), а фентезі – на суб'єкт, на внутрішній світ «психе» (the Inner Lands)». [4, с. 19].

Твори фентезі характеризуються наявністю певних конститутивних рис. Зокрема, створення «вторинних» світів, що поєднують міфологічні риси, художнє осмислення сучасних реалій і вигадку та постають певними «моделями буття». У «Легендах Скарпсея» Е. Бойє події відбуваються у країні, що нагадує Скандинавію епохи вікінгів, у романі Н. Геймана «Американські боги» – сучасні реалії, у «Володарі перснів» Дж. Р. Р. Толкіна – Середзем'я, у романі «Маара і Данн» Д. Лессінг – майбутнє після екологічної катастрофи на території Африки, У. Ле Гуїн – загадкове Земномор'я.

Побудова «цілісних моделей світу» в літературі фентезі, науковій фантастиці передбачає звернення до міфології, тому що архаїчний міф був результатом колективного мислення й колективного досвіду, він забезпечував зв'язок людини з родом і Всесвітом, оскільки був моделлю цього космосу. Сучасні письменники, вчені, ґрунтуючись на міфологічних концепціях і структурах, у процесі поєднання інтелектуальних зусиль створюють нові оригінальні ідеї, що є наслідком їхнього творчого синтезу (М. Ахундов [1], О. Косарев [3]).

Різні «моделі буття», що відображають концепцію «мультикультурності» й «гетерогенності» світу, виявляються у творчості американської письменниці У. Ле Гуїн. Зокрема, «світ як слово (ім'я)» (у творах «Правило імен», «Чарівник Земномор'я»), «світ як дерево (ліс)» (у романах «Слово для світу – ліс», «Око чаплі»), «світ як музика й танець» (у творах «Скринька темряви», «Нова Атлантида», «Світ Роканнона», «Знедолені»), «світ як павутина (тканина)», «світ як народження» (роман «Завжди повертаюсь додому») [4].

Сюжетотвірним чинником фентезі постають такі категорії, як художній простір і час, що апелюють до міфологічного простору (топосів, локусів), зокрема це гора, храм, лабіринт, аналогами яких можуть виступати замок, вежа, скеля, будівля тощо. У «Володарі перснів» Дж. Р. Р. Толкіна шлях героїв представлено у вигляді підземних лабіринтів, що є символом потойбіччя.

Текстам фентезі притаманна така властивість міфологічного простору, як «гетерогенність», у них простежується актуалізація та функціонування бінарних семантичних опозицій: «горішній/долішній», «свій/чужий», «сакральний/профаний», «культурний/природний», «видимий/невидимий» тощо. Простежується використання символіки сторін світу і просторових міфологічних опозицій («північ/південь», «схід/захід») міфологічної моделі світу, що походять із більш архаїчних опозицій світової символіки («світло/темрява»). Символічним вираженням сакрального центру, як і у міфологічному просторі, можуть бути Світове дерево, гора, вісь, хрест або їхні еквіваленти.

Художня концепція часу у творах фентезі також часто виявляє особливості, притаманні міфопоетичній моделі світу, – принцип циклічності або спіралеподібності часу, повторюваності, що передбачає регулярне повернення до семантичної точки «початку часів», тобто акт космогенезу. Функціонують також міфологічні опозиції реальний/ірреальний, сакральний/профаний час тощо. Події у творах фентезі, як зазначають дослідники, розгортаються в умовному, часто віртуальному просторі, в циклічному часі з елементами ухронії, де його етапи взаємонанізуються [7, с. 530].

Семантика простору у творах фентезі, як і в неоміфологічних текстах, є визначальною характеристикою персонажа та його долі, відповідно, виділяються типи персонажів: протагоніст, антагоніст, медіатор, трикстер, фоновий персонаж.

Мотив поєдинку-протистояння є сюжетною основою багатьох фентезійних творів, таким чином апелюючи до міфологічних бінарних опозицій (світло/темрява, свій/чужий). обов'язковим також є мотив пошуку-«квесту», внаслідок якого самотній герой творів фентезі приречений здійснювати квест, передусім у власній душі, у пошуках власної ідентичності й гармонії.

Мотив пошуку-«квесту» героїв фентезі корелює з «міфом пошуків» та ініціацією у міфологічній картині світу, де вони набувають символічного значення. Цінність людського існування визначається його співвіднесеністю із сакральним міфічним часом і «архетипними» діями. У процесі проходження ініціації відбувається відновлення міфічного сакрального часу і водночас знищення сучасного історичного профанного часу (М. Еліаде [2]). Унаслідок ініціації герой постає у новій інтегрованій якості, відбувається самоусвідомлення і самоідентифікація героя (Дж. Кемпбелл [5]).

«Міфогенна свідомість» героя фентезі відображає занепад людства від періоду золотого віку до сучасної деморалізованої цивілізації <...>. Тому текстам притаманні ознаки <...> відродження втрачених цінностей [7, с. 530]. Наприклад, Н. Гейман у романі «Американські боги» використовує елементи обряду посвячення (герой на ім'я Тінх упродовж дев'ятих днів і ночей висить на Світовому дереві).

Мотив «квесту» часто визначається дослідниками як цілеспрямований рух до поставленої мети, досягнення якої пов'язується з перемогою добра над злом. Тож не випадково, що у романах-фентезі часто наявний щасливий фінал, хоча важливі другорядні персонажі можуть і загинути.

В англо-американській фентезі часто використовуються сюжети з бретонського циклу міфів, наприклад квест, присвячений пошукам священної чаші Грааля, що набуває у цих творах статусу магічного атрибута. У кельтській сакральній традиції «чаша» («котел») мала значущість і як магічний символ, і як реальний фізичний предмет. Таким магічним атрибутом є джерело Урд у романі Н. Геймана «Американські боги», що надає можливість змінити своє майбутнє. У «Легендах Скарпсея» Е. Бойє магічним атрибутом є чарівний меч Елідагрима, що співвідноситься з кельтськими сюжетами про короля Артура і його міфологічною атрибутикою. У кельтській міфології племена богині Дану, що прийшли з північних островів, набувши магічних знань і мудрості у друдів, принесли чотири сакральні атрибути: камінь Фая, що визначав справжнього володаря, непереможний спис Луга, невідпорний меч Нуаду та невичерпний котел Дагда. Магічними атрибутами в романі Н. Геймана виявляються срібна і золота монети, що допомагають героїні, Лорі, вижити, у «Володарі пернів» Дж. Р. Р. Толкіна – магічні персні. У скандинавській міфології володарями й охоронцями кілець, що містили в собі чарівну силу, вважалися гноми і карлики.

Характерною рисою творів фентезі є розповідь про події, пов'язані з мрією первісної людини про підкорення Всесвіту. Міфологічні ситуації, в яких ідеться про чудесні метаморфози, переміщення, надможливості, запозичуються, проте часто вплив божественних сил замінюється технічними винаходами. Техносвіт стає аналогом сакральної божественної сили, яка дає змогу персонажам творів фентезі, подібно до первісної людини, здійснювати переміщення в часопросторі, мати здатність до метаморфоз, польоту. У романі О. Ніффенеттер «Дружина

мандрівника у часі» такою надможливістю є дивна хвороба головного героя, Генрі Детамбла, – синдром хронозміщення, через що він раптово міг опинитися в минулому або майбутньому.

Наявність міфологічних істот, за визначенням дослідників, – також характерна риса творів фентезі. Давні скандинави вважали, що коріння Світового дерева, ясеня Ігдрасиль, співвідносилось зі світовою сферою, де жили темні альви (Свартальфхейм) і світлі альви (Альфхейм). Світлі й темні ельфи або альви, що вважалися духами природної стихії у скандинавських міфах і сагах, зустрічаються у романах Е. Бойе. Такі міфологічні істоти, як ельфи, гноми і гоббіти, наявні у творах Дж. Р. Р. Толкіна, У. Ле Гуїн, Н. Геймана та ін.

У романах-фентезі автори часто звертаються до скандинавського пантеону богів, головним божеством якого постає Один – бог мудрості й воєнного мистецтва. Син Одина, Тор, – бог-громовержець і покровитель землеробства. Для них карлики-цверги виготовили чарівні атрибути: спис Одина й молот Тора. Наприклад, зовнішність мудрого мага Гендальфа, персонажа трилогії Дж. Р. Р. Толкіна «Володар перснів», нагадує скандинавського Одина: старий з довгою бородою, одягнутий у плащ і широкополий капелюх. У романі Н. Геймана «Американські боги» риси цього скандинавського бога втілено в образі Містера Середи.

Мотив поединку-протистояння простежується в «Легендах Скарпсея» Е. Бойе, де справедливі Вогняні Маги вступають у боротьбу проти підступних Льодяних Чарівників. Протистояння старих і нових богів відбувається в романі «Американські боги» Н. Геймана. У «Хроніках Мерліна» М. Стюарт зображене протиборство молодого короля Артура, якому допомагав Мерлін, зі злостою відьмою Моргаузою.

Отже, у творах-фентезі сучасних англо-американських письменників (Е. Бойе, Н. Гейман, У. Ле Гуїн, Д. Лессінг, О. Ніффенеггер, М. Стюарт, Дж. Р. Р. Толкін та ін.) відображаються категорії міфологічного мислення. Авторі часто звертаються до міфів, зокрема скандинавської міфології, використовуючи різні форми міфологізації, характерні для неоміфологічної літератури. Митці прямо або опосередковано вдаються до переосмислення міфологічних сюжетів, образів, звертаючись як до експліцитних форм (відкриті інтексти, окремі паралельні міфологічні сюжети й образи), так і форм імпліцитних (міфомаркери розчинено в сюжетах у цілому, система міфологічних мотивів тощо). Така художня актуалізація міфу передбачає його трансформацію й набуття додаткової семантики.

Твори фентезі характеризуються наявністю певних конститутивних рис: створення «вторинних» світів, що поєднують міфологічні риси, художнє осмислення сучасних реалій і вигадку та постають певними «моделями буття»; особлива художня концепція часу (принцип циклічності, спіралеподібності часу, повторюваності, що передбачає регулярне повернення до семантичної точки «початку часів», тобто акт космогенезу); функціонування міфологічних опозицій (реальний/ірреальний, сакральний/профанный тощо); звернення до скандинавського пантеону богів; наявність мотивів поединку-протистояння й пошуку-«квесту», що корелюють із «міфом пошуків» та ініціацією в міфологічній картині світу.

Перспективу дослідження вбачаємо у подальшому вивченні сучасних творів фентезі англо-американських письменників, у текстах яких виявляються неоміфологічні риси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахундов М. Д. Концепции пространства и времени: истоки, эволюция, перспективы / М. Д. Ахундов. – Москва : Наука, 1982. – 222 с.
2. Еліаде М. Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / Мірча Еліаде; [пер. з нім., фр., англ. : Г. Кьорян, В. Сахно]. – Київ : Основи, 2001. – 591 с.
3. Косарев А. Ф. Философия мифа: Мифология и ее эвристическая значимость : учеб. пособ. для вузов / А. Ф. Косарев. – Москва : ПЕР СЭ ; СПб. : Университетская книга, 2000. – 304 с.
4. Криницька Н. І. Фантастичні твори Урсули Ле Гуїн: онтопоетичні аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04 / Криницька Наталія Ігорівна. – Харків, 2008. – 237 с.
5. Кэмпбелл Дж. Тысячеликий герой / Джозеф Кэмпбелл; [пер. с англ. А. П. Хомика]. – Москва : Рефл-Бук АСТ ; Київ : Ваклер, 1997. – 384 с.
6. Мелетинский Е. М. Германско-скандинавская мифология [Электронный ресурс] / Е. М. Мелетинский, А. Я. Гуревич. – Режим доступа: <http://www.edic.ru/> [Http://norse.narod.ru](http://norse.narod.ru) (дата обращения: 24.02.2017). – Название с экрана.
7. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – Київ : Академія, 2007. – Т. 2. – 608 с.

8. Чернышѐва Т. А. Природа фантастики / Т. А. Чернышѐва. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1985. – 33 с.

REFERENCES

1. Ahundov M. D. (1982) Konceptii prostranstva i vremeni: istoki, jevoljucija, perspektivy [Concepts of space and time: origins, evolution, perspectives]. Moskva: Nauka. (in Russian)
2. Eliade M. (2001) Sviashchenne i myrske. Mify, snovydinnia i misterii. Mefistofel i androhin. Okulyzm, vorozhbystvo ta kulturni upodobannia [Sacred and secular. Myths, dreams and mysteries. Mephistopheles and androgynes. Occult, divination and cultural tastes]. Kyiv : Osnovy. (in Ukrainian)
3. Kosarev A. F. (2000) Filosofija mifa: Mifologija i ee jevristicheskaja znachimost' [Philosophy of myth: Mythology and its heuristic significance]. Moskva : PER SJe ; SPb. :Universitetskaja kniga. (in Russian)
4. Krynytska N. I. (2008) Fantastychni tvory Ursuly Le Huin: ontopoetychni aspekty [Fantastic works by Ursula Le Guin: ontopeitic aspects] (PhD Thesis). Kharkiv.
5. Kjempbell Dzh. (1997) Tysjachelikij geroj [Thousand-faced hero]. Moskva : Refl-Buk AST ; Kiiv : Vakler. (in Russian)
6. Meletinskij E. M. (2017) Germano-skandinavskaja mifologija [German-Scandinavian Mythology]. Available at: <http://shhshhshh.edic.ru/Http://norse.narod.ru> (accessed 24.02.2017).
7. Kovaliv Iu. I. (2007) Literaturoznavcha entsyklopediia [Literary Encyclopedia]. Kyiv : Akademiia. (in Ukrainian)
8. Chernyshjova T. A. (1985) Priroda fantastiki [The nature of science fiction]. Irkutsk : Izd-vo Irkut. un-ta. (in Russian)

OLENA KRAVETS, VICTORIA ANTONOVA

SCANDINAVIAN MYTHOLOGICAL WORLD IN MODERN ANGLO-AMERICAN FANTASY LITERATURE

The article is devoted to the study of conceptual features of modern Anglo-American fantasy literature. The purpose of the article is to identify neomifological features in the Anglo-American fantasy literature.

One of the dominant features of the fantasy phenomenon is intransitivity, thanks to which fantasy literature became the basis for the development of many cultural phenomena. The increasing popularity of fantasy literature today also contribute to the development of information technologies, the impact of mass distribution of literature and film industry demand for plots appointed as “metagenre”, where priority is given to intrigue and plot dynamics. So fantasy literature updates mythological, sacred knowledge about the universe, but it is served in a lightweight entertainment for the perception of form.

Works of literature fantasy also show features like neomifological texts gives grounds to identify different “world model” structurally similar to the myths and explore the texts appointed “metagenre” as a form of myth.

The authors of fantasy works (E. Boye, N. Gaiman, N. Gates, John. R. R Tolkien, William Le Huyn, D. Lessing, C. S Lewis, A. Niffenehher) often turn to myths, respectively these texts are different forms of mythologizing characteristic of neomifological literature in general. Fantasy writers combine artistic interpretation of contemporary realities address to mythological stories, using various forms of input materials to their mythological texts.

Artists directly or indirectly resorted to rethink mythological scenes, images, addressing both the explicit form (open intetexts, some parallel mythological themes and images), and forms of implicit (mythomarkers dissolved in the plots in the whole, system of mythological motifs, mythological attributes, etc.). And like fiction myth involves updating its transformation and acquisition of additional semantics.

Text of fantasy inherent such property of mythological space as “heterogenity”, served spatial updating and operation of mythological oppositions “familiar/unfamiliar”, “sacred/simple”, “upper/lower part”, “cultural/natural” and so on. Artistic concept of time in works of fantasy often reveals features characteristic to mithopoetic world model – the principle of recurrence or spirality of time, frequency, providing a regular return to the semantic point “beginning of time”, which means act of cosmogenesis.

Motif of confrontation is the basis of many fantasy works, thus appealing to the mythological binary oppositions (light/dark, familiar/unfamiliar). A motif of searching – “quest” is also essential, which resulted in a lone hero of fantasy works is doomed to perform quest first in his own soul in search of his own identity and harmony.

Key words: *Scandinavian mythology, Anglo-American literature fantasy, artistic time, artistic space, character, motif.*

Одержано 20.03.2017 р.